

การวิเคราะห์อัตลักษณ์นางเอกลิเกลูกบท

An Analysis of the Main Actress's Identity in Li-Ke-Look-Bot

(Received : May 10, 2018 Revised : March 22, 2019 Accepted : June 20, 2019)

กรวิภา เลาศรีรัตนชัย¹

Kornwipa Laosrirattanachai

นิวัฒน์ สุขประเสริฐ²

Niwat Sukprasirt

ชนัย วรรณะสี³

Chanai Vannalee

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1.ศึกษาความเป็นมาและรูปแบบของการแสดงลิเกลูกบท 2.ศึกษากระบวนการฝึกหัดการแสดงของนางเอกลิเกลูกบทและ 3.วิเคราะห์คุณลักษณะและอัตลักษณ์ของนางเอกลิเกลูกบท มีวิธีการดำเนินการวิจัยตามกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ คือศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ สังเกต และบันทึกภาพข้อมูลเกี่ยวกับนางเอกลิเกลูกบท รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยการจัดสัมมนากลุ่ม (Focus Group)

ผลการศึกษาพบว่า 1. ลิเกลูกบทเป็นการแสดงที่พัฒนามาจากลิเกบันตน โดยใช้วงปี่พาทย์บรรเลงร้อง และนำรูปแบบการแสดงของละครประเภทต่าง ๆ เข้ามาพัฒนาและผสมผสานจนกลายเป็นรูปแบบที่เป็นอัตลักษณ์ของลิเกลูกบท

¹นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

²อาจารย์ ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

³อาจารย์ ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

ซึ่งมีขั้นตอนการแสดง 4 ขั้นตอน คือ การโหมโรง การออกแขกการแสดง และการลาโรง ในการดำเนินการแสดง มีวิธีการดำเนินการแสดง 3 ขั้นตอน คือ การเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการลาโรง และองค์ประกอบที่ใช้ในการแสดง ประกอบด้วยเนื้อเรื่อง ตัวบท เครื่องดนตรี เพลงสถานที่ เวทีฉาก อุปกรณ์ประกอบเครื่องแต่งกาย ผู้แสดง และกระบวนท่ารำ 2. การฝึกหัดการแสดงของนางเอกลิเกลูกบทมี 3 ลักษณะ ดังนี้ 1.การฝึกหัดการร้อง ทั้งร้องดำเนินเรื่อง และร้องประกอบอารมณ์ 2.การฝึกหัดการใช้ปฏิภาณด้านการเต้นและการแสดง และ 3.การฝึกหัดการรำ ประกอบด้วยการรำใช้บท และการรำเพลงหน้าพาทย์

3. คุณลักษณะและอัตลักษณ์นางเอกลิเกลูกบท พบว่า คุณลักษณะคือ การใช้ปฏิภาณ การร้อง และการรำด้านอัตลักษณ์ ถือว่าเป็นความโดดเด่นของผู้แสดง เช่น นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล มีอัตลักษณ์การร้องดำเนินเรื่องด้วย เพลงราชินีเกลิง เพลงสองชั้น เพลงชั้นเดียว เพลงดับและเพลงเถา ด้านการรำ มีการใช้กระบวนท่ารำประกอบบทร้องและท่ารำอวดฝีมือ (รำเดี่ยว) และเป็นผู้มีปฏิภาณด้านการเต้นกลอนและใช้ภาษาถูกต้องตามหลักของกลอนลิเก

คำสำคัญ : อัตลักษณ์ นางเอกลิเกลูกบท

Abstract

The research purposes were to 1) study the background and performing styles of Li-Ke-Look-Bot, 2) study the practicing process in the main actress's performance of Li-Ke-Look-Bot, and 3) analyze the main actress's qualification and identity of Li-Ke-Look-Bot. The procedures of qualitative research were used to review documents, textbooks and related literatures, interview honorable specialists, observe and take photos and video recording of Li-Ke-Look-Bot Actress, collect interview data, and validate the data with the focus group interview.

The study found that 1) Li-Ke-Look-Bot is a performance developing from Li-Ke-Bun-Don by including Pi-Part orchestra in the play and developing various dramatic stories to become the identity the Li-Ke-Look-Bot performance, which consists of Home-Rong (prelude), Oak-Kag, a performing story, and Ra-Rong (finale). Normally, there are 3 basic steps of performance. The first is story introduction, the second is playing the story, and the last is ending up the story. The important elements used in the Li-Ke-Look-Bot performance are stories, scripts, musical instruments, music, songs, venues, stages, back drops, props, costumes, performers, and dances choreography; 2) there are 3 main lessons in practicing process of being Li-Ke-Look-Bot actresses. The first lesson is singing practice, which can be both singing to tell the story and emotion of a character in the story. The second lesson concerns wit practice which is a train to have an improvising performing skill and to sing rhymed Thai verse without script. The third lesson is dance practice consisting of dancing to imply the meaning of words in story, and dancing to perform with Pleng-Na-Path; and 3) the identity and unique outstanding qualification of Li-Ke-Look-Bot actresses are based on singing with high quality, possessing intellectuality, and dancing with skillfulness. In this case, Pittsamai Larnhormhuan shows the strong unique capabilities to perform in many ways, such as singing for the whole emotional story by using various kinds of song, such as Ra-ja-ni-glerg, Pleng Songchan, Pleng Chandew, Pleng Tub, and Pleng Tao. In addition, her dancing can express the meaning of words, including solo dancing which identifies her specialty. Importantly, she can sing the rhymed verse accurately according to Li-Ke song.

Keywords : Identity, Main Actress of Li- Ke- Look- Bot

บทนำ

ลิเกลูกบทเป็นการแสดงที่พัฒนามาจากลิเกบันตนโดยการใช้ปี่พาทย์ บรรเลงเพลงลูกบทประกอบการแสดงลิเกบันตน มีลักษณะเด่นทั้งด้านการร้อง มีทั้งการร้องโต้ตอบกันด้วยสติปัญญาและปฏิภาณไหวพริบของผู้แสดง รวมทั้งการใช้ความสามารถในด้านการรำและการแสดงหน้าเวที ทำให้การคัดเลือกหรือฝึกหัดผู้แสดง เพื่อสร้างคุณลักษณะให้เหมาะสมกับการแสดงจึงเป็นสิ่งสำคัญ ในปัจจุบันได้รับความนิยมมาก เหตุเพราะลิเกลูกบทมีองค์ประกอบใหม่ ๆ ที่น่าสนใจ ทั้งเรื่องและบทที่ใช้แสดง ผู้แสดง เครื่องแต่งกาย รวมถึงรูปแบบและวิธีการแสดงและสิ่งสำคัญของการแสดงลิเกลูกบท คือลักษณะเฉพาะของแต่ละคณะ ซึ่งพบว่าผู้แสดงซึ่งมีคุณลักษณะและอัตลักษณ์เฉพาะตนเอง ผู้แสดงมีความสำคัญและมีลักษณะเด่นในลิเกลูกบท นอกจากพระเอกแล้วตัวนางเอกก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน เพราะเป็นผู้ดำเนินเรื่อง นางเอกแต่ละคณะจะมีคุณลักษณะที่เหมือนและต่างกัน โดยมุ่งเน้นด้านการร้อง การใช้ปฏิภาณไหวพริบ และด้านการรำ ปัจจุบันลิเกลูกบทมีคณะเพิ่มขึ้นตามความนิยมของผู้ชม ทำให้การเลือกนางเอกเพื่อมาแสดงในแต่ละคณะนั้นมีกฎเกณฑ์ทางด้านคุณลักษณะทั้ง 3 ด้านน้อยลง ซึ่งพบว่าผู้แสดงบางคนไม่มีการรำประกอบการแสดงลิเก และไม่เดินเรื่องด้วยการด้นอย่างลิเกในอดีต จึงทำให้คุณลักษณะด้านการรำ และการใช้ปฏิภาณไหวพริบของผู้แสดงลิเกลดน้อยลง ดังคำกล่าวที่ว่า “นางเอกลิเกลูกบทในปัจจุบันนี้ มีน้อยมากที่จะพบนางเอกที่มีความสามารถด้านการร้อง การใช้ปฏิภาณไหวพริบ การรำ เพียบพร้อมนั้นแทบจะไม่พบแล้ว พบเพียงพอรำได้หรือพอร้องเพลงสองชั้นได้บ้าง แต่สิ่งสำคัญที่สุดคือการร้องราชนิเกลิงได้ก็สามารถแสดงได้แล้วสำหรับลิเกปัจจุบัน สามารถใช้ปฏิภาณไหวพริบและการรำลดลงไปมากจนกลายเป็นค่านิยมของผู้แสดงตัวนางเอกสืบทอดกันมา ทำให้คุณลักษณะของนางเอกลิเกลูกบทอย่างในอดีตลดน้อยลงไปตามยุคสมัย” (แก้วใจ เอนก लाभ, 2560, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ดีคุณพรเพ็ญ นางพินิจ (2560, สัมภาษณ์) นางเอกलिเกลูกบทกล่าวว่า ในวงการलिเกมีผู้ที่มีคุณลักษณะของนางเอกทั้ง 3 ด้านนั่นคือ นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล นางเอกในคณะวิโรจน์ หลานหอมหวล เป็นคณะलिเกที่ได้รับการฝึกหัดโดยตรงจากครูหอมหวล นาคศิริ लिเกที่มีชื่อเสียงที่สุดจากอดีตถึงปัจจุบัน และได้รับการถ่ายทอดด้านการแสดงจากครูละครวังสวนกุหลาบ ทำให้นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล เป็นผู้ที่ได้รับการฝึกหัดเพื่อสร้างคุณลักษณะของการเป็นนางเอกलिเกลูกบทได้ครบถ้วน จึงเป็นนางเอกที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับในวงการलिเกว่าเป็นนางเอกलिเกลำดับต้น ๆ ของวงการलिเกไทย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงทำให้ผู้วิจัยใคร่ศึกษาอัตลักษณ์ของนางเอกलिเกลูกบท ของนางเอกพิศมัย หลานหอมหวล เพื่อให้เกิดองค์ความรู้และเป็นแนวทางให้แก่ผู้ที่สนใจการแสดงलिเกลูกบท และผู้สนใจบทบาทของนางเอกलिเกลูกบท อันจะนำไปสู่การอนุรักษ์ สืบทอดและเผยแพร่แก่ผู้สนใจต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและรูปแบบของการแสดงलिเกลูกบท
2. เพื่อศึกษากระบวนการฝึกหัดการแสดงของนางเอกलिเกลูกบท
3. เพื่อวิเคราะห์คุณลักษณะและอัตลักษณ์ของนางเอกलिเกลูกบท

ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์อัตลักษณ์นางเอกलिเกลูกบท ของนางเอกพิศมัย หลานหอมหวล คณะวิโรจน์หลานหอมหวล เป็นนางเอกที่ได้รับการนิยมนำมาแสดงलिเกลูกบทในอดีตและเป็นนางเอกलिเกผู้มีประสบการณ์การแสดงมาไม่น้อยกว่า 20 ปี

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อวิเคราะห์อัตลักษณ์นางเอกลิเกลูกบท มีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารตำรา ภาพถ่าย งานเขียนเชิงวิชาการ และงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องจากหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง

2. การสัมภาษณ์นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปะการแสดงลิเก โดยใช้เครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์ เรียกว่า “แบบสัมภาษณ์” โดยสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์รูปแบบที่มีโครงสร้างโดยกำหนดประเด็นข้อคำถามจากวัตถุประสงค์การวิจัย โดยให้ผู้เชี่ยวชาญทางด้านศิลปะการแสดงลิเกและผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาไทยเป็นผู้ประเมิน โดยหาค่าความตรงเชิงเนื้อหา (Index of item Objective Congruence : IOC) จากนั้นนำเครื่องมือไปสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศิลปะการแสดง หัวหน้าคณะลิเก นางเอกลิเกที่มีประสบการณ์ทางด้าน การแสดงไม่น้อยกว่า 20 ปี

3. ศึกษาข้อมูลภาคสนามโดยการสอบถาม การสัมภาษณ์ ติดตาม และชมการแสดงลิเกพร้อมจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร บันทึกภาพ บันทึกรูปแบบการแสดง และองค์ประกอบของการแสดง

4. ดำเนินการรวบรวมข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้มาสรุป และนำเสนอเป็นรายงานการวิจัย 3 บท ต่อคณะกรรมการ

5. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อยืนยันและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและองค์ความรู้ด้านลิเกลูกบท จากผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญลิเก หัวหน้าคณะลิเก และกลุ่มนักแสดงที่มีประสบการณ์ด้านการแสดงลิเกลูกบท

6. นำข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมาวิเคราะห์และสรุปเป็นรายงานการวิจัย 5 บท เพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการ

7. นำเสนอรายงานการวิจัยลงในวารสารวิชาการเพื่อการเผยแพร่บทความการวิจัย

ผลการวิจัย

ความเป็นมาและรูปแบบของการแสดงลิเกลูกบท

ลิเกลูกบทมาจากลิเกบันตน มีวิธีการแสดงเพียงการร้อง และมีลูกคู่ ตีรำมะนาประกอบเท่านั้น ต่อมาได้นำปี่พาทย์เข้ามาใช้บรรเลงรับแทนการตีรำมะนา จึงเรียกว่า “ลิเกลูกบท” และนำรูปแบบของละครมาใช้ โดยเฉพาะการนำโครงเรื่อง และเพลงโดยมีการดำเนินเรื่องแบบละครนอก ส่วนบทที่ใช้ร้องหรือเจรจานั้น ตัวผู้แสดงเป็นผู้คิดเอง ในทางดนตรีนำเพลงทางละครมาใช้บรรเลงประกอบ การดำเนินเรื่อง กระบวนท่ารำมีการฝึกฝนเหมือนอย่างละครและนำท่ารำอย่างละครเข้าไปใช้ในการแสดงให้คล้ายกับละคร แต่ลิเกจะไม่รำแบบละครทั้งหมด ดังคำกล่าวที่ว่า “ละครรำเป็นท่า ลิเกรำเป็นที” ซึ่งหมายความว่า ละครจะรำครบทุกกระบวนท่าและรำอย่างตั้งใจ ส่วนลิเกจะใช้ท่ารำประกอบการร้องแค่พอประมาณ เป็นกิริยาไม่คำนึงถึงความถูกต้องเน้นเพียงความรวดเร็ว (สุพล วิรุฬห์รักษ์, 2539, น.93) เมื่อลิเกลูกบทนำรูปแบบการแสดงมาจากละคร ขั้นตอนการแสดงจึงมีความคล้ายกับละครเช่นกัน ดังนั้นขั้นตอนการแสดงลิเกลูกบท เป็นสิ่งที่เป็นแบบแผนสืบต่อกัน มาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย 1.การโหมโรง คือการบรรเลงปี่พาทย์ ซึ่งถือว่าการบูชาเทพยดาและครูบาอาจารย์ อีกทั้งยังเป็นการอัญเชิญเทพยดา และครูบาอาจารย์ มาเพื่อปกป้องรักษาและสร้างความสิริมงคลให้แก่ผู้แสดง และอำนวยให้การแสดงครั้งนั้นสำเร็จไม่เกิดสิ่งผิดพลาดใด ๆ ต่อการแสดงและผู้แสดง นอกจากการเป็นการบูชาครูแล้วยังถือเป็นการประกาศให้ผู้ชมรู้ว่าลิเกใกล้เวลาทำการแสดง และเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของผู้แสดงและผู้บรรเลง 2.การออกแขก เป็นการแสดงเบิกโรงของลิเกก่อนเริ่มแสดงเป็นเรื่องหรือลงโรง ในอดีตใช้ชุดแขกรदनน้ำมันต์ เป็นการแสดงที่ใช้ผู้แสดงแต่งตัวแขกออกมาร้องอวยพร และบอกจุดประสงค์การแสดง ปัจจุบันการแต่งตัวแขกออกมาเล่าเรื่องเริ่มหาชมได้ยากและเสื่อมหายไป การออกแขกในยุคหลังได้นำรูปแบบของละครเข้ามาใช้ในการแสดงลิเก การออกแขกของลิเกกลายเป็นแล้วแต่ความพอใจของลิเกแต่ละคน แต่ละคณะไม่มีที่ยึดและไม่มีแบบแผนตายตัว แต่มีการพัฒนารูปแบบตามความนิยม

ปัจจุบันพบการออกแขก 3 ประเภท คือ 1.การออกแขกหลังโรง 2.การออกแขก ประกอบรำเบิกโรง 3.การออกแขกอวดตัว ขึ้นตอนที่ 3.การจับเรื่องแสดง เป็นช่วง การดำเนินเรื่องของการแสดงจะดำเนินเรื่องอย่างละคร แต่ลิเกจะมุ่งเน้นไปใน ทางสนุกสนาน รวดเร็ว ทั้งยังคงยึดหลักการดำเนินของละครไว้ดังนี้ 1.เปิดเรื่อง 2.ดำเนินเรื่อง 3.จบเรื่อง 4.การลาโรง เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการแสดง โดยวิธีการของแต่ละคณะแตกต่างกัน ดังนี้ 1.ลาโรงโดยที่ผู้แสดงทั้งหมดออกมา ยืนหน้าเวที แล้วร้องเพลงขอบคุณเจ้าภาพต่อการร้องเพลงของคณะแล้วจบลง ด้วยเพลงลา 2.เมื่อจบการแสดงปีพาทย์ทำเพลงลาได้โผร้องเพลงลาขอบคุณเจ้าภาพ และผู้ชมอยู่ด้านหลังฉาก อย่างไรก็ตามการลาโรงทั้ง 2 วิธีนี้ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว เมื่อลิเกดำเนินการแสดงตามขั้นตอนที่มีแบบแผน ถึงขั้นตอนของการจับเรื่อง แสดงจะพบวิธีดำเนินเรื่องดังนี้ 1.เปิดเรื่อง ด้วยผู้แสดงที่เป็นตัวเอกหรือตัวนายโรง 2.ดำเนินเรื่อง ด้วยตัวละครที่เป็นตัวรองจากตัวเอก มักจะเป็นตัวละครที่เป็น จุดสร้างเรื่องให้เดินไปตามบทของเรื่องที่แสดง 3.จบเรื่อง ด้วยการสร้างจุดจบ ที่ทำให้คนดูเกิดความรู้สึกจินตนาการไปกับเนื้อเรื่องโดยที่ผู้แสดงจะหยุดค้างท่าให้ดู น่าติดตาม ทั้งนี้การจบเรื่องแบบนี้เป็นกลวิธีการเชิญชวนให้ผู้ชมอยากทราบถึง เนื้อเรื่องต่อไปของการแสดงจึงเกิดความรู้สึกน่าติดตามชมในครั้งต่อไป

กระบวนการฝึกหัดการแสดงของนางเอกลิเกลูกบท

ลิเกเป็นการแสดงที่ผสมผสานศิลปะการแสดงหลายแขนงไว้ด้วยกัน ผู้แสดงลิเกต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถทางการร้อง การรำ การแสดงให้สมบทบาท อีกทั้งต้องมีปฏิภาณไหวพริบในการด้นกลอนหรือการด้นตามบทบาทการแสดง การฝึกหัดลิเกนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ 1.ฝึกหัดกับครูหรือพ่อแม่ โดยตรง 2.ฝึกหัดด้วยตนเองเรียกว่า “ครูพักลักจำ” โดยการฝึกหัดรำและ หัดร้องก่อน จึงจะหัดด้นกลอนเป็นลำดับสุดท้าย ส่วนใหญ่จะหัดรำ หัดร้อง และหัดการใช้ปฏิภาณไหวพริบพร้อมกัน มีกระบวนการฝึกหัด มีดังนี้

1. การฝึกหัดการร้อง

การฝึกหัดร้องเพลง จะเริ่มต้นด้วยการหัดร้องเพลงที่ใช้กันประจำในการแสดงลิเก ได้แก่ ตะลุ่มโปง หงส์ทอง สองไม้และราชินีเกลิง โดยวิธีการหัดออกเสียงให้ชัดเจนการถอนหายใจการทอดเสียงไม่ให้เสียงขาด เพลงไทยในอัตรา 2 ชั้นง่ายๆ ดังนั้นในการฝึกซ้อมการร้องเพลงจึงต้องอาศัยความสามารถและความขยันในการฝึกซ้อมของผู้แสดงเองเพื่อให้เกิดความเคยชินกับทำนองเพลง ผู้แสดงต้องฝึกหัดการเจรจา ให้นุ่มนวลไพเราะในน้ำเสียง เพื่อให้เหมาะสมกับบทบาทการแสดง อาจจะต้องฝึกหัด ให้น้ำเสียงตัวเองมีความกังวาน นุ่มนวล อ่อนหวาน น่าฟัง

2. การฝึกหัดการใช้ปฏิภาณไหวพริบ

ปฏิภาณไหวพริบด้านการด้นกลอนต้องใช้ความรู้ ความสามารถ และความรวดเร็วในการคิดคำกลอน โดยเป็นกลอนหกเพราะเหมาะสมที่สุดสำหรับการใช้ร้องกับทำนองเพลงหงส์ทอง และทำนองเพลงราชินีเกลิง กลอนหกนั้นในวรรคหนึ่งจะมี 6 คำ อาจมีน้อยแค่ 5 หรือมีมากถึง 8 ได้ แล้วแต่ความสามารถของลิเกที่จะร้องให้ลงจังหวะ การด้นกลอนแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1.การด้นกลอนสด 2.การด้นกลอนโดยจำแต่กลอนลง 3.การด้นกลอนแห้ง ซึ่งการด้นกลอน จะต้องฝึกหัดโดยการท่องจำบทละคร หรือจำลิเกผู้ใหญ่ที่เล่นมาก่อน

3. การฝึกหัดการรำ

มีวิธีการฝึกหัดทั้งการเรียนโดยตรงจากครูละคร และวิธีครูพักลักจำ ซึ่งเพลงที่ใช้รำประกอบการแสดงและการฝึกหัดนั้น มีดังนี้

1. ฝึกหัดปฏิบัติท่ารำเพลงช้า เพลงเร็ว และเพลงแม่บท (เล็ก) ซึ่งเรียกว่าเป็นแม่บทของลิเก เพื่อเป็นพื้นฐานในการรำเพลงอื่น
2. ฝึกหัดรำเพลงหน้าพาทย์ ได้แก่ เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโอด
3. ฝึกการตีบทหรือการใช้บทตามคำกลอน

4. ฝึกการรำออก รำเข้า รำขึ้นเตียง การนั่ง การยืน การเดิน เพราะ
สิ่งเหล่านี้ เป็นจารีตประเพณีที่ต้องมีการเรียน การฝึกหัดเพื่อนำหลักของการรำ
มาใช้เป็นองค์ประกอบของการแสดงลิเก

คุณลักษณะและอัตลักษณ์นางเอกลิเกลูกบท

คุณลักษณะและอัตลักษณ์ของนางเอกพิศมัย หลานหอมหวลเริ่มตั้งแต่
กระบวนการฝึกหัดนางเอกลิเกลูกบท

ภาพที่ 1 นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล
(วิโรจน์ วีระพัฒนานนท์, ผู้ถ่ายภาพ, 2509)

ประวัตินางเอกพิศมัย หลานหอมหวล

นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล เดิมชื่อ นางพิศมัย วีระพัฒนานนท์
เกิดวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2491 เกิดที่อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนวัดทอง เริ่มเข้ามาฝึกหัดลิเก
กับคุณตาหอมหวล ตามคำชวนของคุณตา ฝึกหัดรำจากครูน้อม รัตประจิต
(ครูละครวังสวนกุหลาบ) ฝึกหัดร้องจากคุณตาหอมหวล หลังจากผ่านการฝึกหัด
จนได้รับโอกาสขึ้นแสดงบนเวที คุณพิศมัยได้รับเลือกให้แสดงครั้งแรกในบทบาทเอก
เรื่องศึกมเหสี ในขณะนั้นเป็นคณะหอมหวลรุ่นพิเศษ มีคุณตาหอมหวลเป็นผู้ดูแล

เมื่อแสดงเป็นนางเอกทุกครั้งนางเอกพิศมัยแสดงได้ประทับใจคนดูจนได้รับความนิยม และมีชื่อเสียงจากนั้นตลอดมา เมื่ออายุประมาณ 18 ปี นางเอกพิศมัยได้รับเชิญร่วมแสดงลิเกออกอากาศโทรทัศน์ ช่องสี่บางขุนพรหม ได้รับเชิญร่วมแสดงลิเก ณ โรงละครแห่งชาติ และการแสดงครั้งสำคัญและ เป็นเกียรติกับชีวิตการถวายงานสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี

กระบวนการฝึกหัด

นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล ได้รับการฝึกหัดและถ่ายทอดกระบวนการแสดงจากครูละครและครูลิเกโดยตรง กระบวนการฝึกหัดนางเอกคณะหอมหวล มีการฝึกหัด 3 ด้าน คือ การฝึกหัดการรำ การฝึกหัดการร้อง การฝึกหัดการใช้ปฏิภาณไหวพริบ

ภาพที่ 2 ครูน้อย รัตประจิต (ครูละครวังสวนกุหลาบ)

(กรวิภา เลาศรีรัตนชัย, ผู้ถ่ายภาพ, 2560)

1. การฝึกหัดการรำ

การฝึกหัดการรำกระบวนการท่ารำต่างๆ ได้รับการฝึกหัดจากครูน้อย รัตประจิต (ครูละครวังสวนกุหลาบ) เป็นผู้สอน ครูน้อยนำรูปแบบการรำของโขน ละคร เข้ามาผสมผสาน ทำให้การรำของลิเกมีความละเอียด

ละอ่อนมากขึ้น คือมีการำประกอบการใช้บทหรือการตีบท ซึ่งการตีบทต้องอาศัยคำตก เช่นบทที่ว่า “แม่ช่างงดงามน่ารัก” ไม่จำเป็นต้องตีบททุกคำอย่างละคร สามารถตีบทตรงคำว่า “รัก” ได้เลย ใช้วิธีการรวบคำในการตีบท ซึ่งการตีบทไม่มีข้อบังคับแล้วแต่ความถนัดของผู้แสดง ที่จะตีบทอย่างไรถือว่าไม่ผิด นางเอกพิศมัยได้รับการถ่ายทอด ทำรำตามเพลงของละครมาก (ลักษณะทำรำตามแบบนาฏศิลป์) การำประกอบการแสดง มีกระบวนการฝึกดังนี้ การฝึกหัดรำเริ่มด้วยเพลงช้า เพลงเร็ว เพลงแม่บท เพื่อเป็นพื้นฐานในการใช้ทำรำประกอบการใช้บท ให้ตรงกับคำร้องของผู้แสดง ในการตีทำรำต้องคำนึงถึงความหมายของบทร้องโดยใช้ทำรำจากภาษาท่า เช่น ท่าตัวเรา ทำยิ้ม ทำรัก ทำเศร้า ทำอาย เป็นต้น

ภาพที่ 3 ท่าตัวเรา

(กรวิภา เลาศรีรัตนชัย, ผู้ถ่ายภาพ, 2560)

ภาพที่ 4 ทำยิ้ม

(กรวิภา เลาศรีรัตนชัย, ผู้ถ่ายภาพ, 2560)

ภาพที่ 5 ทำรัก

(กรวิภา เลาศรีรัตนชัย, ผู้ถ่ายภาพ, 2560)

ภาพที่ 6 ทำเศร้า

(กรวิภา เลาศรีรัตนชัย, ผู้ถ่ายภาพ, 2560)

ภาพที่ 7 ทำอาย

(กรวิภา เลาศรีรัตนชัย, ผู้ถ่ายภาพ, 2560)

ด้านการเคลื่อนไหว ส่วนเท้าขึ้นอยู่กับความถนัดของผู้แสดงโดยการใช้เท้าต้องให้มีความสัมพันธ์กัน กระบวนการใช้เท้ารำจะต้องมีความสัมพันธ์กันทั้งส่วนมือส่วนเท้า และการใช้ลีลา อารมณ์ เพื่อสื่อให้ผู้ชมเข้าใจอย่างชัดเจน จากนั้นฝึกหัดรำเพลงหน้าพาทย์ เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโอด รำขึ้นเตียง รำเข้า-ออก การฝึกหัดรำเพลงหน้าพาทย์เพื่อนำมาใช้ประกอบการแสดงส่วนอิริยาบถของผู้แสดงในบทบาทต่างๆ เช่นการรำออก – รำเข้า เมื่อผู้แสดงที่เป็นตัวเจ้าหรือตัวเอกออก ต้องรำออกด้วยเพลงเสมอออก และต้องคำนึงถึงที่หมายในการเดินทาง โดยใช้เพลงหน้าพาทย์ตามกิริยาอาการและระยะทาง และฝึกหัดเพลงละครรำ เพื่อนำไปใช้ในการแสดงประกอบการเล่นเรื่องทางละครรำของลิเก เช่น รำอุยฉายวันทอง ใช้ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ห้ามทัพพระไวย เป็นต้น

2. การฝึกหัดการร้อง

ได้รับการฝึกหัดจากตาหอมหวล ด้วยวิธีการสอนของครูหอมหวล เริ่มด้วยการท่องจำบทละคร แล้วจึงฝึกร้องบทกลอนต่างๆ ด้วยวิธีร้องตามครูให้เกิดความชำนาญและแม่นยำ แล้วจึงให้ร้องด้วยตัวเองและเข้ากับดนตรี เพลงฝึกหัดร้องเพลงทางลิเก ได้แก่ เพลงสองไม้ เพลงตะลุมโป่ง เพลงโนเน เพลงราชนิเกลิง เพลงสาริกาแก้ว ฯลฯ เมื่อร้องได้อย่างถูกต้องและแม่นยำแล้ว จึงฝึกร้องเพลงประกอบอารมณ์ เป็นเพลงไทยสองชั้น และชั้นเดียว ดังนั้น บทโศก ใช้เพลงลาวครวญ เพลงขวัญอ่อน เพลงธรณีกรรแสง เป็นต้น บทรักหรือ บทเกี่ยวพาราสี ใช้เพลงมะลิเลื้อย เพลงนกจาก เพลงสาริกา เป็นต้น บทโกรธ ใช้เพลงทะเลบ้า เพลงลิงโลด เพลงสมิงทอง เป็นต้น

3. การฝึกหัดการใช้ปฏิภาณไหวพริบ

ปฏิภาณไหวพริบด้านการด้น วิธีการหัดการด้น คือการคิดกลอน ฝึกหัดจากครูหอมหวล โดยวิธีให้ศึกษาจากการอ่านและท่องจำกลอนแปด กลอนบทละคร เพื่อจำฉันทลักษณ์ของคำกลอน พร้อมทั้งหัดคิดและเขียนกลอน จนเกิดความชำนาญในการคิดกลอน จากนั้นครูจะเขียนคำลงไว้แล้วให้แต่งเนื้อ เนิ่นกลอนเอง แต่ต้องใช้คำลงที่ท่านกำหนดไว้

ด้านการแสดง ฝึกหัดการแสดงเป็นเรื่องจนเกิดความชำนาญก่อน เมื่อถึงเวลาขึ้นไปแสดงบนเวทีจะได้ไม่มีข้อผิดพลาด และศึกษาภูมิสภาพของสถานที่ที่จะแสดงเพื่อนำมาใช้ในการสร้างสรรค์บทร้องเพื่อใช้ในการแสดง เป็นการแสดงถึงองค์ความรู้ด้านการแสดง และนำมาปรับใช้กับบทบาทที่ได้รับ

จากการศึกษาพบว่า ทางในการฝึกหัดของคณะหอมหวลนั้น มีการนำรูปแบบทางละครเข้ามาใช้ในการแสดงมากกว่าคณะลิเกอื่น จึงเป็นเหตุให้นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล มีความสามารถในการแสดงลิเกลูกบทครบทั้ง 3 ด้าน และนำมาใช้ในการแสดงครบทุกด้านตลอดมา

วิเคราะห์คุณลักษณะนางเอกลิเกลูกบท

คุณลักษณะของนางเอกลิเกลูกบท มาจากกระบวนการฝึกหัดการร้อง การใช้ปฏิภาณ ไหวพริบ และการรำสรุปได้ว่าคุณลักษณะนางเอกลิเกประกอบด้วย องค์ประกอบ ดังนี้

การร้อง ผู้แสดงจะต้องฝึกหัดการใช้เสียง การเอื้อน การเลือกเพลงร้องที่ใช้ร้องประกอบด้วยเพลงดำเนินเรื่อง และเพลงประกอบอารมณ์การใช้ปฏิภาณ ไหวพริบ ด้านการเต้น หรือการใช้ภาษา และด้านการแสดงหน้าเวที

การรำ การรำเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงหน้าเวทีของลิเก ประกอบด้วย การรำประกอบบทร้อง และการรำเพลงหน้าพาทย์

จากการศึกษากระบวนการฝึกหัดนางเอก โดยวิเคราะห์จากการฝึกหัด การร้อง การใช้ปฏิภาณไหวพริบ และการรำ สรุปได้ว่า การฝึกหัดการร้อง การใช้ปฏิภาณไหวพริบ การรำเป็นการสร้างคุณลักษณะที่สำคัญของนางเอกลิเกลูกบท เพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างคุณลักษณะตามบทบาทและประเภทของนางเอกในการแสดงลิเกลูกบท ดังนั้นกระบวนการฝึกหัดนางเอกลิเกลูกบทจึงเป็นพื้นฐานที่ผู้แสดงเป็นนางเอก เพื่อนำไปใช้ในการแสดงที่สมบูรณ์

วิเคราะห์อัตลักษณ์นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล

นางเอกพิศมัย หลานหอมหวลเป็นนางเอกลิเกลูกบทที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตัวด้านการแสดงลิเกลูกบท ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ได้แนวทางจากกระบวนการฝึกหัดนางเอกลิเกลูกบท ผู้วิจัยพบว่านางเอกพิศมัย หลานหอมหวล มีความโดดเด่นด้านการร้องในการแสดงลิเกลูกบท ด้วยน้ำเสียงในการร้องที่มีน้ำเสียงแข็งแรง มีพลังในการออกเสียงร้อง และด้านการใช้เพลงไทยทางละครมาใช้ในการแสดง เพราะนางเอกพิศมัย ได้รับการฝึกหัดและถ่ายทอดเพลงไทยชั้นเดียว และสองชั้นจากครูน้อม (ครูละครวังสวนกุหลาบ)

การด้นกลอน นางเอกพิศมัย ได้รับการฝึกหัดโดยการท่องจำบทกลอนบทละคร ทำให้เป็นผู้ที่จำกลอนได้มากและสามารถคิดคำกลอนในการเดินเรื่องได้ถูกต้องตามหลัก เมื่อเป็นนางเอกลิเกโทรทัศน์ จึงทำให้การด้นเพื่อดำเนินเรื่องมีข้อจำกัด เพราะการแสดงลิเกโทรทัศน์แสดงโดยการเขียนบทให้ผู้แสดงท่องจำมาแสดง เพื่อการแสดงจะดำเนินเรื่องเป็นไปตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ แต่อย่างไรก็ตามอัตลักษณ์ในด้านการด้นของนางเอกพิศมัยยังคงเป็นที่กล่าวถึง ซึ่งตรงกับคำสัมภาษณ์จากนายบุญเลิศ นางพินิจ ศิลปินแห่งชาติ ด้านศิลปะการแสดงลิเกกล่าวว่า นางเอกพิศมัยเป็นนางเอกที่มีความโดดเด่นในการด้นกลอนสด เพื่อใช้ในการดำเนินเรื่อง และเป็นนางเอกที่มีความจำบทละครเป็นเลิศ ทำให้มีความสามารถในการด้นกลอนดีมาก (บุญเลิศ นางพินิจ, 2561, สัมภาษณ์)

การใช้ปฏิภาณไหวพริบด้านการแสดง นางเอกพิศมัยใช้หลักการฝึกหัดจากครูจนเกิดความชำนาญจึงออกแสดง ดังนั้นในด้านการแสดงจะไม่เกิดข้อผิดพลาด การศึกษาภูมิสภาพของสถานที่ที่จะแสดงนำมาใช้กับบทร้องเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านการแสดง และนำมาปรับใช้กับบทบาทที่ได้รับ

ด้านการรำ นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล การฝึกหัดจากครูละครวังสวนกุหลาบ ส่งผลให้นางเอกพิศมัยได้กระบวนการทำรำแบบละครมาใช้ประกอบการแสดงลิเก และได้กระบวนการทำรำประเภทเพลงเดี่ยว รำอวดฝีมือมากกว่านางเอกลิเกลูกบทคณะอื่นๆและในการใช้ทำรำประกอบการแสดงนางเอกพิศมัย

ได้รับการฝึกหัดท่าทางการตีบทตามคำร้องอย่างละครแต่ยังคงยึดหลักการรำตีบทอย่างลิเก จึงแตกต่างจากนางเอกลิเกลูกบทคนอื่นด้านการใช้จริต ท่วงท่า และลีลาในการรำ รวมถึงกระบวนท่ารำที่ถูกต้องตามหลักการรำ ทั้งคุณลักษณะและอัตลักษณ์ข้างต้น นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล เป็นนางเอกที่มีคุณลักษณะของการเป็นนางเอกครบถ้วนตามกระบวนกาฝึกหัดนางเอก และพบอัตลักษณ์ที่โดดเด่นคือด้านการร้องสามารถร้องเพลงสองชั้น เพลงชั้นเดียว เพลงตับและเพลงเถาในการแสดงลิเก และด้านการรำ นางเอกพิศมัยใช้กระบวนท่ารำประกอบบทร้องและกระบวนท่ารำอวดฝีมือในการแสดงลิเก จึงได้รับคำชมจากผู้ชมและวงการลิเกว่าเป็น “นางเอกร้องเพราะ รำสวย” และเป็นนางเอกที่มีความสามารถในการด้นกลอนได้อย่างดี

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาความเป็นมาของลิเกลูกบท พบว่า ลิเกลูกบทมาจากลิเกบันตนแต่นำปีพาทย์เข้ามาใช้บรรเลงรับแทนการตีระฆังนา จึงเรียกว่า “ลิเกลูกบท” และนำรูปแบบละครมาใช้ แต่จะไม่เล่นตามละครทุกกระบวน การนำการดำเนินเรื่องนำเรื่องของละครนอกมาเล่น แต่ไม่เล่นตามบทละครนำเพียงโครงเรื่องหรือแนวเรื่องมาใช้เล่นเท่านั้น บทร้องและเจรจาผู้แสดงเป็นผู้คิดเอง และนำเพลงทางละครมาใช้บรรเลงประกอบการดำเนินเรื่อง นำกระบวนท่ารำอย่างละครเข้ามาใช้ให้คล้ายกับละคร แต่ลิเกจะไม่รำตีบททุกคำอย่างละคร ลิเกมีขั้นตอนการแสดงคล้ายกับละคร โดยเริ่มจากการโหมโรงต่อด้วยการออกแขกที่ถือว่าเป็นการเบิกโรงของลิเก ลำดับถัดมาเป็นการจับเรื่องแสดงหรือเรียกว่าการดำเนินเรื่อง และขั้นตอนสุดท้ายเป็นการลาโรง

ด้านกระบวนกาฝึกหัดของนางเอกลิเก ประกอบด้วยกากร้อง การใช้ปฏิภาณไหวพริบ และการรำของนางเอกลิเกลูกบท พบว่า อัตลักษณ์นางเอกลิเกลูกบทเป็นลักษณะเฉพาะของ ผู้แสดงที่เป็นนางเอก และเป็นอัตลักษณ์เฉพาะบุคคล ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ผ่านกระบวนกาฝึกหัด สร้างคุณลักษณะของนางเอกในการแสดงลิเกลูกบท อัตลักษณ์นางเอกลิเกลูกบท มีดังนี้

1. อัตลักษณ์ด้านการร้อง ประกอบด้วย การร้องเพลงดำเนินเรื่องด้วยเพลงราชนิกเลิง เพลงสองไม้ เพลงตะลุ่มโป่ง เพลงโนเน การร้องเพลงประกอบอารมณ์ในการแสดง ตามบทบาทของอารมณ์ บทรัก ใช้เพลงมะลิซ้อน เพลงกล่อมนารี เพลงสาธิตกาแก้ว บทโศกใช้เพลงมอญครวญ เพลงสังขารบา บทโกรธ ใช้เพลงลิงโลด เพลงลิงลาน เพลงประกอบอารมณ์เป็นลักษณะเพลงไทยชั้นเดียวและสองชั้น นางเอกลิเกลูกบทต้องมีความรู้ทางด้านเพลงร้อง เพื่อใช้ในการดำเนินเรื่อง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของกิ่งดาว ภูระหงษ์ (2555, น.10-16) ศึกษารูปแบบการแสดงลิเกลูกบทของคณะพรเทพ พรทวี และคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค ซึ่งมีวิธีการฝึกหัด การร้องเพลงไทยในอัตราสองชั้น และเพลงที่ใช้ประจำในการแสดงลิเก เช่น เพลงตะลุ่มโป่ง เพลงหงส์ทอง เพลงสองไม้ และเพลงราชนิกเลิง โดยหัดออกเสียงให้รู้จังหวะ การถอนหายใจและการทอดเสียงไม่ให้ขาดเป็นห่วง ๆ ลิเกที่มีผู้ถ่ายทอดมีวิชาสูงๆ จะได้รับการถ่ายทอดเพลงดับ เพลงเถาเพื่อไปใช้ในการแสดงลิเก และในปัจจุบันผู้แสดงลิเกลูกบท พบว่าคณะที่ร้องดำเนินเรื่องด้วยเพลงไทยสองชั้นและชั้นเดียวมีจำนวนน้อย จนทำให้อัตลักษณ์ในการร้องของลิเกลูกบทลดน้อยลง

2. ด้านการใช้ปฏิภาณไหวพริบ การใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแสดงลิเกมี 2 ด้าน คือ ด้านการเต้น หรือการด้นกลอน เป็นอัตลักษณ์หนึ่งของการแสดงลิเก การฝึกหัดด้น เริ่มจาก การฝึกท่องจำบทกลอนเพื่อเป็นแนวทางในการคิดคำกลอนให้ตรงตามฉันทลักษณ์ และการใช้ภาษาในการด้นกลอนด้วยคำอุปมาอุปไมย และคำเปรียบเปรย ซึ่งสอดคล้อง มณี เทพาขมภู (2553, น.46-57) ศึกษาเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์ และพัฒนาการตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ลิเกมีภูมิปัญญาทางภาษา เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านภาษา ทั้งการประพันธ์เนื้อเรื่อง การขับร้องและเจรจา การใช้คำไพเราะสละสลวย การใช้คำราชาศัพท์ การใช้สำนวนโวหาร และการใช้ถ้อยคำตลกขบขันซึ่งสอดคล้องกับการใช้ภาษาในการแสดงลิเก ที่พบในการด้นกลอน การร้อง และการเจรจาใช้ภาษาที่มีทั้งภาษาที่ไพเราะ คำราชาศัพท์ การใช้สำนวนโวหารในการอุปมาอุปไมย

การใช้ถ้อยคำตลกในการเจรจาของตัวละคร และด้านการแสดง ปฏิภาณไหวพริบ ด้านการแสดงเป็นการแสดงถึงความรู้ ความสามารถ ด้านการคิดการแก้ไขปัญหา เฉพาะหน้าของการแสดงบนเวทีและนำความรู้รอบตัวมาใช้ในการแสดง สอดคล้องกับคำกล่าวของนายบุญเลิศ นาจพินิจ ศิลปินแห่งชาติสาขากการแสดงลิเก ประจำปี 2539 ในการดำเนินการจัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group)

3. อัตลักษณ์ด้านการรำ ในการแสดงลิเกลูกบท การรำเป็นองค์ประกอบของการแสดง ในการแสดงลิเกมีลักษณะการรำประกอบบทร้อง และการรำเพลงหน้าพาทย์ มีกระบวนการฝึกหัดจากการรำเพลงช้า เพลงเร็ว เพลงแม่บท เพื่อนำมาใช้ในการรำประกอบบทร้อง และการรำเพลงหน้าพาทย์ในการแสดงลิเก พบว่ามีการรำเพลงหน้าพาทย์เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโอด เพลงร่ำ เพื่อใช้ประกอบกิริยาของผู้แสดง ซึ่งสอดคล้องกระบวนการรำในลิเกลูกบทประกอบด้วยการรำประกอบการใช้บทและการรำประกอบเพลงหน้าพาทย์ (จิรวรรณ เกิดปราง และคณะ, 2558, น.44-55) ซึ่งในปัจจุบันการแสดงลิเกลูกบทลดการรำลงมาก ด้วยปัญหาด้านเวลาในการฝึกกระบวนการแสดง และปัจจัยทางค่านิยม สังคม ทำให้การแสดงลิเกลูกบทมุ่งเน้นความสะดัก รวดเร็วและให้ผู้ชมเข้าใจถึงบทบาทได้ง่ายด้วยการแสดงออกแบบละครโทรทัศน์

ข้อเสนอแนะการวิจัย

งานวิจัยนี้ ศึกษาและเก็บข้อมูลเฉพาะการแสดงลิเกลูกบทและอัตลักษณ์ของนางเอกลิเกลูกบท ซึ่งการแสดงลิเกมีหลายประเภท เช่น ลิเกทรงเครื่อง และบทบาทของนางเอกในลิเกทรงเครื่อง ที่มีองค์ความรู้และกระบวนการฝึกหัดและอัตลักษณ์ของนางเอกลิเกทรงเครื่อง ที่มีความน่าสนใจ ควรมีการศึกษาและวิจัยเพื่อเป็นองค์ความรู้ให้กับผู้สนใจเกี่ยวกับนางเอกลิเกในลิเกทรงเครื่องต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรวิภา เลาศรีรัตนชัย. (2560). **ครูน้อย รัตประจิต (ครุละครวังสวนกุหลาบ).**

[ภาพถ่าย]. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

_____. (2560). **ทำตัวเรา.** [ภาพถ่าย]. กรุงเทพฯ : สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย
คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

_____. (2560). **ทำยิ้ม.** [ภาพถ่าย]. กรุงเทพฯ : สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย
คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

_____. (2560). **ทำรัก.** [ภาพถ่าย]. กรุงเทพฯ : สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย
คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

_____. (2560). **ทำเศร้า.** [ภาพถ่าย]. กรุงเทพฯ : สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย
คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

_____. (2560). **ทำอาย.** [ภาพถ่าย]. กรุงเทพฯ : สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย
คณะศิลปนาฏดุริยางค์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

กิงดาว ภูระหงษ์. (2555). **การวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบการแสดงลิเกลูกบท
ของคณะพรเทพ พรทวีกับคณะเฉลิมชัย มาลัยนาค.** วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

แก้วใจ เอนกลาภ. ศิลปินลิเกคณะดวงแก้ว ลูกทำเรือ. (สัมภาษณ์, 2 ตุลาคม 2560).

จิรวรรณ เกิดปราง และคณะ. (2558). **ลิเกทรงเครื่องคณะวิโรจน์ หลานหอมหวล
เรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาลานางจินตะหรา.** ศิลปินนักร้องศึกษาศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์.

บุญเลิศ นางพินิจ. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดงลิเก. (สัมภาษณ์, 13 มีนาคม
2561).

พรเพ็ญ นางพินิจ. ศิลปินลิเก. (สัมภาษณ์, 2 กรกฎาคม 2560)

- มณี เทพาชมพู. (2546). รายงานผลการวิจัยเรื่อง ลิเก : การอนุรักษ์และพัฒนาการ
ตามมิติทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง.
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- วิโรจน์ วีระวัฒนานนท์. (2509). นางเอกพิศมัย หลานหอมหวล. [ภาพถ่าย].
พระนครศรีอยุธยา : คณะหอมหวล.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2539). ลิเก. กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว.